

עוני היא יותר מבעיה כלכלית

היהדות לא רואה בעוני בעיה כלכלית גרידה, אלא איבוד כבוד האדם. לכן מורה לנו ההלכה לא רק לתת צדקה, אלא כיצד להעניקה בצורה מכובדת וראויה.

יהודי רואה יהודי

בתל אביב של שנות השישים פעל בית כנסת של אדמו"ר חסידי, ובו התפללו מידי בוקר מניין מצומצם של יהודים.

אחד המתפללים, בן קרוב לשבעים ובעל עגלה במקצועו, היה ניצול שואה, והוא התפרנס מהובלה של רהיטים על העגלה שלו בתוך העיר. ביום מן הימים, הסוס שלו מת, ולסוס לא היה ביטוח חיים ולאותו יהודי לא היו חסכוניות כלשהם, כך שהוא נשאר בלי כלום. הוא היה אדם בודד, ללא משפחה או גואל שיסייע לו.

הימים חולפים ועוברים והוא ניסה למצוא עבודה כלשהי, אבל מי ייקח אותו בגיל מבוגר כזה לעבודה. פרט לכך, לא היה לו מקצוע כלשהו שהוא התמחה בו. יום אחד הוא החליט להפגין. כיצד יהודי בודד יכול להפגין? בתפילת שחרית בכל בוקר כשמגיעים ל"ויברך דוד" כולם נעמדים ונשארים להתפלל בעמידה עד "ברכו". הבעל-עגלה שלנו החליט שהוא נשאר לשבת, הוא לא קם

אחד המתפללים העיר לו: "נו, נו" (בחלק הזה של התפילה הרי אסור לדבר, ולכן יהודים מדברים ב"נו" ו"הא"). אבל הוא לא אז. השני העיר לו כבר בגערה, והשלישי כבר נתן לו מכה קלילה בכתף כדי להזכיר לו שכעת צריכים לעמוד. אבל הוא בעקשנות, לא נע ולא זע. אחרי התפילה, כאשר כבר מותר לדבר, כולם קפצו עליו בצעקות: וכי אתה נמצא פעם ראשונה בבית הכנסת? אתה לא יודע שצריכים לעמוד בתפילה?

הבעל-עגלה פנה אליהם ואמר: כבר שלושה שבועות שאני "יושב" בבית בלי עבודה ואף אחד מכם לא בא ואמר לי: "איך אפשר לעזור לך". לא שמעתי מכם שום "נו" ושום "אה". וכעת, אני יושב בתפילה פעם אחת בלבד, ולפתע לכולכם אכפת ממני? ²

המכה שלפני האחרונה ביציאת מצרים, הייתה מכת חושך. התורה מתארת ש"ולא ראו איש את אחיו" (שמות י, כג). אך לשם מה התורה צריכה לתאר לנו שהם לא ראו איש את אחיו בחושך, הרי במצב כזה אדם לא יכול לראות אפילו את האצבע שלו עצמו, ומה הפלא שהם לא ראו את זולתם.

ויתרה מזו: וכי אנחנו לא יודעים מהו חושך? כל תינוק יודע לצעוק לאמא שלו: "אני פוחד מהחושך, לא רואים כלום, תדליקי את האור!" ³

ההסבר הוא: התורה בעצם מתארת כאן משהו עמוק יותר. במצרים לא שרר רק חושך גשמי אלא חושך חברתי ומוראלי. "לא ראו איש את אחיו" ⁴ אף אחד לא ראה את השני. כל אחד דאג רק לעצמו, היתה שם אנוכיות ואגו אישי. כאשר כל אחד רואה אך ורק את עצמו ⁵ זוהי המכה הקשה מכל. ואחר כך, כאשר כבר ראו וידעו על הסבל של השני, הרי ש"ולא קמו איש מתחתיו", אף אחד לא הזיז את עצמו לעשות משהו למען הזולת.

זאת היתה מכת החושך ששררה בצד המצרי, אבל "לכל בני ישראל היה אור במושבותם". אצל עם ישראל האיר אור: הם ראו אחד את השני! האחד היה רגיש לצער ולצרכיו של השני. הם לא רק ראו ונאנחו "אוי", אלא הם נעמדו וקמו ועשו משהו בנידון (מאת הרב י. מ. לאו).

רגישות ועדינות במתן הצדקה

הרגישות הזאת של עם ישראל לראות ולהבחין בצרכיו של הזולת, היא ראייה שיורדת גם לפרטים הקטנים.

הגמרא מספרת על הנהגות מיוחדות של אמוראים בנתינת צדקה. ר' אבא ⁶ אמורא שנולד בבבל ועלה לארץ ישראל ⁷ היה לו מנהג מיוחד בחלוקת

צדקה לעניים, הוא היה "צורך מעות בסדינו ומפשילו לאחוריו ועניים באים ונוטלים" (כתובות סז, ב). הוא לא רצה שהעניים יתביישו שהוא מבחין בהם נוטלים צדקה, ולכן הוא הניח את הכסף בשק מאחורי גבו והם באו ולקחו משם. כך שהוא לא ידע מי לקח צדקה, וגם הם ידעו שהוא לא יודע.

אמורא אחר, מר עוקבא, נהג להניח בחור דלתו של שכן עני ארבעה זוזים בכל יום. פעם אחת, מספרת הגמרא, הוא הלך בלווית אשתו להניח את הכסף, וכשהתכופף אל החור, יצא העני מביתו כדי לראות מי מביא לו את הכסף. מר עוקבא ואשתו החלו לרוץ ולהתחבא מפניו, והם נכנסו לתוך כבשן שעדיין היה חם מהאש שבערה בו (כתובות סז, ב).

התלמוד ירושלמי מספר על ר' יונה, אמורא שהתגורר בטבריה. כשהוא ראה איש עסקים שירד מנכסיו, הוא היה ניגש אליו ואומר לו: "בני, בשביל ששמעתי שבאה לך ירושה ממקום אחר טול ואתה פורע, ואחרי שהיה לוקח היה אומר לו יהא במתנה" (ירושלמי פאה ח, א).

הוא ידע שאותו איש עסקים יתבייש לקבל עזרה, לכן הוא אמר לו שהוא שמע שיש לו ירושה, "אני מלווה לך כסף עכשיו, כאשר תקבל את הירושה תחזיר לי". כשהלה היה נוטל את ההלוואה, ר' יונה היה אומר לו שזוהי מתנה. כלומר, הלוואה שהופכת למענק.

מכל שלושת הסיפורים הללו אנחנו רואים כיצד היהדות "רואה" את השני. עוני הוא לא בעיה כלכלית של פלוני שאין לו כסף, אלא חמור מזה: העוני גורם לאדם לאבד את כבודו מבחינה פסיכולוגית, כי לקבל צדקה זה דבר משפיל ומבייש. לפיכך ההלכה אומרת לנו, לא רק כמה כסף לתת או למי לתת, אלא גם כיצד ראוי לתת.

זו הסיבה שהתלמוד מספר לנו על אותם חכמים שחיפשו דרכים שונות ומגוונות כדי שנתנת הצדקה שלהם לא תגרום חלילה בושה אצל המקבל.

הנקודה הזאת באה לידי ביטוי בהלכה מעניינת: "ואפילו עני המתפרנס מן הצדקה חייב ליתן צדקה לאחר" (רמב"ם הל' מתנות עניים ז, ד). לכאורה

זה לא מובן: האם אנחנו נותנים צדקה לעני פלוני כדי שהוא יעניק אותה לעני אחר? הרי אני בעצמי יכול לתת לעני השני, וכי אני זקוק לו בתור "מתווך" שהוא יעניק לעני השני?

התשובה היא פשוטה: מבחינה כלכלית אין לכך הצדקה, אבל מבחינה פסיכולוגית יש כאן ענין חשוב ביותר. אדם שהוא רק מקבל ולא נותן [?] מאבד את כבודו העצמי. הוא מרגיש מושפל ומבוזה. היכולת לתת ולהעניק זהו חלק עיקרי וחשוב בחיי האדם. ולכן עלינו לתת מספיק כסף לעני, כדי שהוא יוכל להיות גם בבחינת נותן ומשפיע ולא רק בבחינת מקבל (מאת הרב יונתן סאקס).

לעזור לקב"ה

בפתיחת פרשת שופטים אנחנו קוראים "צדק צדק תרדוף" (דברים טז, ה). בפשטות, התורה מדברת על שופטים ובית דין, ולכן התורה אומרת כאן שעלינו לעשות הכל כדי להגיע לחקר האמת ולעשות הכל כדי להביא למשפט צדק.

אבל המדרש אומר שלמילה "צדק" יש משמעות נוספת [?] צדקה. מה הפירוש "צדק צדק תרדוף"? [?] "יכול לא יתן אדם צדקה אלא אם יבואו ויאמרו לו תן צדקה, מנין שילך אחריהם ויתן, תלמוד לומר 'צדק צדק תרדוף' [?] רדוף אחר הצדקה ואחר גמילות חסדים" (מדרש תנאים דברים פרק טז).

כאשר מדובר בצדקה, לא מספיק לתת כאשר מישהו מבקש ממך, אלא צריך לרדוף אחרי המצווה הזאת. עלינו לחפש את העני ולברר למי ראוי לעזור, שכן אדם רגיל מתבייש לספר שהוא זקוק לצדקה או להלוואה. לא מספיק להמתין לעני שיבוא, אלא צריך לרוץ אחריו.

במאמר (באתי לגני תשי"ח ועוד), מביא הרבי את דברי הזוהר ש'צדקה' פירושה צדק ה'. אם רצונך לדעת מהו הצדק של ה' [?] זוהי מצות הצדקה. אם אתה רוצה לעזור להקב"ה לעשות צדק בעולם, הרי שזה ע"י מצות

נתינת צדקה.